

MAGYARORSZÁG TÁJAI

BULIA BÉLA

I. Bevezető megjegyzések

Amikor mintegy 35—40 évvel ezelőtt a tájfogalom értelmezése és a földrajzi táj szemléletéből kisarjadt *tájleírás*, *tájmagyarázat* forradalmasítani látszott az akkor még egységesnek vallott geográfiát, a természetes táj és a kultúr-táj (jó magyar nevén: műtáj) bevezetésével és a kettő lényegi szembeállításával, ez a különbségtétel a tájfogalom szubjektív értelmezésére, végeredményben zűrzavarra vezetett. Ahány szerző volt, annyi szubjektív tájmeghatározás született. Végül is a lényeg, a földrajzi tartalom elsikkadni látszott és a létező valóság, a táj, a geográfiai agnoszticizmus chorologikus fikciójává absztrahálódott.

A harmincas és a negyvenes évek összehasonlító fejlődéstörténeti tájrajzi szemléletében, majd a szovjet geográfiában is a tájfogalom a Hettneri szubjektív — chorologikus — értelmezéstől eltérő dinamikus fejlődéstörténeti, dialektikus magyarázatot nyert. Eszerint a tájak nem a földrajzi környezet rendszertelenül elszóródó területi egységei, hanem térbeli rendjük törvényszerűen megszabott: *a földrajzi zónák szerint igazodnak. A zonális elrendeződésű tájak objektív valóságok*; tehát tanulmányozhatók, fejlődéstörvényeik megállapíthatók. Mivel a táj nem sztatikus képződmény, hanem állandó változásban, fejlődésben van és fejlődése mozgatóerejét a benne rejlő dialektikus ellentétek képezik, következik, hogy harmonikus tájak nincsenek. *A tájnak alapvető jellemvonása a diszharmónia, a heterogenitás.*

Az állandó változásban, fejlődésben levő táj tanulmányozása azzal a gyakorlati haszonnal jár, hogy elvezet a táj erőforrásainak — mint korábban a moszkvai tájrajzi iskola nyomán mondták: a tájak természeti potenciájának — ismeretéhez. Vagyis a táj kutatásoknak, mint földrajzi alap- és alkalmazott kutatásoknak is igen szoros a kapcsolatuk a gyakorlattal, eredményeik fontosak a népgazdaság számára.

Ez a felismerés irányította a magyar természeti földrajzi kutatásokat is a tájrajzi vizsgálatok felé.

* A szerzőnek a Társadalmi-Történeti Tudományok Osztálya felolvasó üléseinek keretében 1961. december 5-én elhangzott előadása.

Mivel az ország tényleges tájrajzi sajátosságait teljes részletességgel még nem ismerjük, bizonyos tájaknak a köztudatba is átment általános sajátosságai a magyar geográfiában is erősen szubjektív megállapításokra, értelmezésekre és tájelhatárolásokra vezettek.

A most készülő magyar földrajzi monográfia munkálatai azonban megkövetelték a megegyezést bizonyos alapvető elvekben és megállapításokban. Az egyik első ilyen követelmény volt a magyarországi tájak kijelölése legfőbb sajátosságaik ismerete alapján. Ezt a munkát — két referátum megvitatása alapján — 1960 decemberében az MTA Földrajzi Bizottsága rendezésében szervezett vitaülés és az ott leszűrt eredmények alapján kijelölt bizottság végezte el.

Ennek a dolgozatnak az anyaga is az 1960. évi vita, valamint a magyar tájrajzi irodalom kritikai értékelése alapján készült. A vita egyik referense ezeknek a soroknak az írója volt. Megindokolta az ország nagytájakra osztását, valamint elvégezte a nagytájak beosztását közép-(rész-)tájakra (vidékekre). Tájbeosztása az alapja a készülő nemzeti monográfia regionális természeti földrajzi területi beosztásának is.

2. A táj fogalma

Abból a tételből kell kiindulnunk, hogy, mint jeleztük, a korszerű természeti földrajzi szemlélet szerint a táj az övezetes tagolódást mutató földrajzi buroknak a taxonómiai egysége. A gazdasági földrajz a területi munkamegoszlást, a termelőerők térbeli rendjét nem a tájakban, hanem a gazdaságföldrajzi körzetekben vizsgálja. Azzal is tisztában kell lennünk, hogy őseredeti, teljesen természetes állapotában levő, tehát a társadalom hatásától, bizonyosfokú társadalmi átalakítástól teljesen mentes táj ma már nagyon kevés van a Földön. Ilyenek csak az Arktisz és az Antarktisz jeges világában és területenként a sivatagokban találhatók. Az állandóan, vagy időszakosan lakott táj már nem eredeti, természetes állapotában levő táj. Rá a helyes név és megjelölés: *természeti táj*. Olyan elnevezés ez, amely azokat a vonásokat is tükrözni kívánja, amelyeket a társadalmi munka rajzolt belé a domborzat arculatába, a hidrogeográfiai hálózatba, a természetes növénytakaró képébe, az eredeti növényi és állati élettársulások rendjébe, még a mikro- és mezoklímát is megváltoztatva. Vagyis *azokat a tulajdonságokat is jelzi, amelyeket a tájképző természeti földrajzi tényezők a társadalmi tevékenység nyomán nyertek* (lejtőteraszozás; ennek nyomán a lejtőletarolódás folyamatának, ütemének megváltozása; a talajerőzió megerősödése a helytelen agrotechnika következményeként; a folyószabályozás és nyomában a folyómechanizmus megváltozása; víztároló medencék építése; a természetes növénytakaró megváltozása, gazdasági növények termesztése, városi „műklímák” kialakítása és még sok más tulajdonság). Ezeket a tulajdonságokat egyebekkel együtt a polgári szemléletű unista föld-

rajz a *műtáj* sajátágaiként szokta emlegetni, szembeállítva egymással ilyen módon a társadalmi hatásoktól szinte függetlenített *természetes tájat* és a természeti tényezőktől többé-kevésbé függetlennek tekintett *műtájat*. Egészen világos, hogy a korszerű földrajzi szemléletben a természetes táj és műtáj között az ellentét csak látszólagos, de nem valóságos ellentét. Még a legátkulturáltabb műtáj sem kizárólagosan a társadalmi tevékenység terméke. Hiszen minden társadalmi behatástól független kéregszerkezettel, makrorelieffel és makroklimával, valamint vízháztartással rendelkezik, és ha csak töredékesen is, de megtalálhatók benne a természetes életközösségek is. *A korszerű földrajzi szemlélet csak társadalmi munkával többé-kevésbé átalakított természeti tájat ismer.* Sőt leghelyesebb, ha az esetleges félreértésekre alkalmat adó „természeti” jelző elhagyásával a földrajzi burok individuális területegységeinek jelzésére egyszerűen a *táj* megnevezést használjuk.

Az ilyen értelmezésű táj *természettörténeti kategória*. A ritmusos (periodikus) kéregmozgások és az ugyancsak ritmusos éghajlatváltozások összjátékának eredményeként hosszú, többszakaszos ritmusos fejlődés eredménye, helyesebben jelenlegi képe a ritmusos fejlődés pillanatnyi állapotát jelzi. Tehát nem valamiféle változatlan, sztatikus térbeli képződmény, hanem örök változásban, fejlődésben levő természeti egység, individuum: az elhaló és alakuló domborzati és hidromorfológiai formák, éghajlati és időjárási sajátosságok, vízrajzi jelenségek, növényi és állati társulások egymásból fakadó, egymást feltételező, egymásra ható és visszaható együttese. Jelenéből lezárult múltjára és jövőendő fejlődésére is lehet következtetni. *A természeti táj tehát a tájalkotó (egyben tájalkító) tényezőknek fejlődésében ellentmondásos, diszharmonikus egysége.* Tudatunktól függetlenül létező, objektív valóság, amelyet tulajdonságaiban a belé települt ember (társadalom) meg is ismert és az egymástól különböző tájak különbségeit érzékelve az egyes tájaknak külön neveket is adott.

3. Néhány szó a magyarországi táj kutatásokról

Magyarország területe teljes egészében a mérsékelt égövön belül helyezkedik el. Mivel azonban a földrajzi övezetesség Nyugat- és Közép-Európában — tehát Magyarország földjén is — az aprólékosabb szerkezeti és domborzati tagozottság miatt nem olyan félreismerhetetlenül egyértelmű és határozott, mint Kelet-Európa vagy Kanada gyengén tagozott felszínén, a viszonylag kicsiny országterület tájképe változatos és színes; rajta jól kirajzolódó tájak különíthetők el.

Az aprólékos tagozottságot és annak nyomán a térben és időben változó, természetes területi egységeket, a tájakat a magyar nép korán felismerte és megismerte és a megismerés nyomán nekik neveket is adott. Az ilyen tájnevek, mint Mezőföld, Mezőség, Szamoshát, Harangod, Hegyföld, Cserehát, Göcsej,

Hetés, Érmellék, Hortobágy, Zselic, Sárrét, Sárköz, Bakony, Vértes, Mátra, Bükk, Sokoróalja, Tiszazug népi eredetűek és nem kétséges, hogy kezdettől ösztönösen érzett, sőt népességük tudatában is mélyen gyökerező, határozott földrajzi tartalmuk volt.

A századunk eleje óta folyó magyarországi földrajzi táj kutatások egyre világosabban megmutatták: a népi ösztön és felismerés nem tévedett. Az általa felismert terület egységek reális valóságok, valóságosan létező tájak. Földrajzi sajátságaik, egyező és eltérő tulajdonságaik tudományos magyarázata a természeti földrajz feladata.

Az ösztönös népi felismerést a tudományos igazolás és feltárás csak jelentős késéssel követte nyomon. Az ország tudományos földrajzi feltárása *id. Lóczy Lajos és Cholnoky Jenő* szorgalmazásával és vezetésével a kilencszáztizes években indult meg és csak lassan haladt előre, mert kevesen voltak a terepen dolgozó geográfusok. Anyagi eszközök sem álltak a kutatók rendelkezésére és hiányzott a tervszerűség és a tervszerű irányítás is. A Magyar Földrajzi Társaságnak *id. Lóczy Lajos* által életre hívott és irányított Balaton-Bizottsága két évtizedes eredményes működés után a kitűnő Balaton-monográfia földrajzi (tájrajzi) zárókötetét már nem tudta elkészíteni, az Alföldi Bizottság munkája pedig alig jutott tovább a tervezetnél.

Különösen az első világháború után vált érezhetővé a szervezés és vezetés hiánya. *Teleki* ugyan megfogalmazta a komplex táj kutatás feladatait, de arra már nem került sor, hogy geológus, geomorfológus, klimatológus, biogeográfus és talajkutató munkáját egyesítő munkaközösségek alakuljanak egy-egy táj részletes feltárása céljából. Elvileg győzni látszott a tájrajzi irányzat a magyar földrajztudományban, de az elvi proklamációt tettek alig követték. Valójában felszínalaktani, éghajlati, biogeográfiai és talajtani kutatások folytak, de egymástól intézményesen is függetlenül, egymással párhuzamosan, egymás eredményeiről sokszor még tudomást sem véve.

Húsz év leforgása alatt a régi országterületről három szerző szintézise is megszületett (*Lóczyé* 1918-ban, *Cholnokyé* 1929-ben és 1936-ban, *Prinzé* 1926-ban és 1936-ban), de ezek az országleírások *Prinz* „Magyar földrajza” (1936) kivételével részletes tájleírásokat nem tartalmaztak. *Lóczy* könyvében a hangsúly a szerkezettanon volt, és ilyen vonatkozásban a könyv alapvető munka. *Cholnoky* könyvei nem teljes regionális földrajzok, hanem lényegileg geomorfológiai szintézisek voltak, jelezve, hogy szerzőjük soha nem is hódolt a tájrajzi irányzatnak. *Prinz* írt ugyan egyéni stílusú és értelmezésű táj jellemzést a régi országterületről, de szellemes gondolatokban és érdekes tájnevekben ugyan gazdag, azonban mégis csak általánosságban mozgó fejtegetéseinek nem volt kellő irodalmi visszhangja.

Nem lett külön sorsa *Kogutowicz* kétkötetes, a Dunántúlt és Kisalföldet bemutató tájrajzának sem. Ez a munka ugyan kitűnő és gazdag, bár sok fontos földrajzi publikációt érthetetlenül mellőző forrásanyag felhasználásával készült,

de a gazdag forrásanyag egymagában sem az analízis, sem a koncepció hiányosságait nem pótolhatta.

És bár készült néhány, a két világháború közti kutatáseredményeket is közlő, de első renden népszerűsítő célzatú, rövid tájrajz az Alföldről, a Kisalföldről, Erdélyről és a Kárpátokról, mégis csak az volt az igazság, hogy többé-kevésbé találó általánosságoknál egyebet a magyar geográfia az egyes tájakról alig tudott mondani. Részletesebben csak a felszínalaktan értékesített adatokat *Cholnoky* és tanítványai eredményeiből, de már a klimatológia, a hidrogeográfia és eleinte a biogeográfia is alig tudott különbséget tenni mondanivalójának minőségében Belső-Somogy és a Mezőföld, vagy akár a Nyírség és a Duna—Tisza közti homokos hátság között. Pedig, hogy a táji különbségek milyen jelentősek még a — látszólag — egyveretű alföldi vidékek között is, jól mutatták a fáradhatatlan magyar talajkutatók vizsgálateredményei és később *Soónak* és iskolájának az alföldi erdős sztyep kialakulására és a fejlődés táji különbségeinek bemutatására vonatkozó vizsgálatai. Ilyen értelmezésben, de a felszín és az éghajlat területi eltéréseit és sajátosságait is figyelembe véve készített *Zólyomi* az Alföldről igen tanulságos tájtérképet 1944-ben.

A második világháború után gyorsan és előnyösen megváltozott a helyzet. A nép állama a magyar természeti földrajznak is rendelkezésére bocsátotta és bocsátja az eredményes munkálkodás erkölcsi és anyagi biztosítékait. A bő támogatásért nem kíván más ellenszolgáltatást, csak buzgó és eredményes munkát. Olyan munkát azonban, amelynek a népgazdaság is hasznát veszi, vagyis olyan kutatómunkát, amelynek eredményei a maguk teljességében feltárják az ország természeti földrajzi erőforrásait.

Az első évek a szervezés, az útkeresés, a problémakitűzés és az analitikus kutatások elindításának az esztendei voltak ugyan, de már ez az idő is megteremtette a maga tájrajzi gyümölcsét. *Láng* a Börzsöny és a Mátra (1955), *Ádám, Marosi* és *Szilárd* pedig a Mezőföld tájrajzát készítette el (1959). Munkájukat két év múlva (1961-ben) *Borsy* tájanalízise követte a Nyírségről.

1960-ban megindultak Magyarország komplex földrajzi feldolgozásának munkálatai. Mind a természeti földrajzi vizsgálatok, mind pedig a vizsgálat-eredmények gazdasági földrajzi felhasználhatósága szempontjából az eredményes munkának fontos előfeltétele volt a tájbeosztás alapelveinek meghatározása és azok alapján az ország nagytájainak és a nagytajak résztájainak (középtájainak, vidékeinek) a kijelölése. Ezekről a kérdésekről a Magyar Tudományos Akadémia Földrajzi Bizottsága 1960 decemberében vitaülést rendezett *Bulla Béla* és *Láng Sándor* vitaindító előadása alapján. A vitaülés bizonyos módosításokkal elfogadta *Bulla* előterjesztett javaslatait. Az alábbi sorok a vita eredményét kívánják röviden bemutatni.

4. A tájbeosztás alapjai; a hat nagytáj

Mivel a földrajzi burok minden esetben több geoszféra anyaga mozgás-folyamatainak természetes egysége, kétségtelen, hogy *a táj komplex egység*. A szilárd kéreg (szerkezet és domborzat, helyesebben a strukturális és szkulpturális formák együttese), az atmoszféra (éghajlat), a vizek, az élővilág és a talajszféra fizikai és kémiai mozgásfolyamatai szövődnek benne individuális, de időben és térben változó sajátosságok együttesévé. Egymagában sem a domborzat, sem az éghajlat, sem a víz (még a tengerekben, tavakban sem!), sem a növénytakaró nem „alkot” tájat, annál kevésbé a talaj. *Nincs tehát domborzati táj, éghajlati, vízi, növényességi táj és talajtáj, hanem domborzati, éghajlati, növényességi körzet és talajkörzet*. Természetes azonban, hogy a tájképző, tájalakító tényezők földrajzi zónánként nem azonos értékűek és nem azonos jelentőségűek. A poláris és szubpoláris zónában az éghajlat dominanciája, az egyenlítővidéki zónában az éghajlat és a növénytakaró, a sivatagokban az inszolációs aprózódás és a defláció dominanciája szembeeszkő és tagadhatatlan.

A mérsékeltövi folyóvízi eróziós klimatikus morfológiai zónában (régióban) a táj fejlődésének legfontosabb irányítója a folyóvíz eróziós és akkumulációs tevékenysége. Ez a tevékenység első renden a szerkezeti domborzat függvénye: epiro- és diktyogenetikusan különböző magasságokba emelt gyűrt és töréses szerkezetű vonulatok völgyekkel árkolt és medencékkel tagolt magas- és középhegységekké alakulnak, a különböző mértékben megsüllyedt medencék feltöltött síkságokká, vagy lapos völgyekkel árkolt eróziós domb-ságokká lesznek. *A szerkezeti relief és az éghajlat kölcsönhatásaiként így kifaragott domborzat az uralkodó, a döntő jelentőségű tájképző tényező a mérsékelt földöv erősen tagozott területein. A domborzat a táj váza ezeken a területeken*. Döntő a fontossága, az éghajlattal együtt szabja meg a vizek pályáját, járását, mechanizmusát, sőt a növénytakaró kialakulását és a növénytársulások határát, elterjedését is. Éghajlattal, vízgazdálkodással, a növénytársulások tér- és időbeli eloszlásának változásaival együtt, velük kölcsönhatásban a zonális és azonális talajok és körzeteik térbeli rendjének is formálója.

Hogy a domborzat a döntő jelentőségű, uralkodó tájalakító tényező és különösen az a mérsékelt földöv területén, ez olyan földrajzi alaptörvény, amelynek érvényessége Suess „Antlitz der Erde”-jében, Davis geomorfológiai ciklustanában, Passarge „Landschaftsgürtel”-jeiben és Berg tájszemléletében éppen olyan élesen jelentkezik, mint a marxista tájrajzi irányzat ismert és elismert képviselőinek, Markovnak, Szauskinnak és Szolncevnek a tájak természetéről vallott felfogásában.

Nem más a helyzet természetesen a magyar tájrajzi irodalomban sem. Az Alföld nevének XVI. sz-i (Érdy-kódex) és XVII. sz-i (Lippay érsek verse) említését nem tekintve Hunfalvytól Cholnokyig és Prinzig minden magyar geográfus domborzati-hegyrajzi alapon osztotta területegységekre az országot.

Más kérdés az — és róla lesz is még szó —, hogy ezek a terület- és tájbeosztások milyen mértékben felelnek meg a korszerű tájrajzi követelményeknek, az azonban bizonyos, hogy a *Cholnoky* által használt és alkalmazott területi elnevezéseknek (mint Somogy—tolnai-dombvidék, Vasvármegyei kavicslejtő, Zalai-dombvidék, Dunazug-hegység, Duna—Tisza közti hátság) is és *Prinz* egyéni hangzású tájneveinek (Nagyrona, Felsőtiszatáj, Győri-medence, Mátra-erdő) is nevükben is jelentkező, az általuk jelzett terület domborzati sajátosságaira utaló tartalmuk van.

A tételt azonban, amely szerint a szerkezeti-eróziós és a szerkezeti-akkumulációs domborzat a döntő jelentőségű tájképző tényező, hogy irányító hatása minden tájképző tényező megjelenésében és térbeli rendjében jelentkezik és tükröződik, igazolnunk is kell, a domborzat irányító hatását be is kell mutatnunk.

A legelső követelmény tehát a *domborzati körzetek*nek a kijelölése. Az ország szerkezeti, földtani és domborzati térképei egyértelműen igazolják, hogy Magyarország területén a domborzatnak öt fő körzete van: 1. a tektonikus-akkumulációs eredetű *Alföld*; 2. az ugyancsak tektonikus-akkumulációs eredetű *Kisalföld*; 3. a tektonikus-eróziós eredetű *Dunántúli-Középhegység*; 4. a szintén tektonikus-eróziós eredetű *Északi-Középhegység*, végül 5. a közbeszédben Dunántúli dombvidéknek nevezett, a nyugati országhatártól a Dunáig és a Kisalföldtől, meg a Dunántúli-Középhegységtől a Dráváig terjedő terület. A Dunántúl elnevezés nem népi eredetű tájnév. A múlt századi abszolutizmus közigazgatási területbeosztására emlékeztető maradvány (Dunáninnyi, Dunántúli, Tiszáninnyi, Tiszántúli kerület). De használata úgy meggyökeresedett nyelvünkben a Tiszántúl elnevezéssel együtt, hogy ma már határozott földrajzi, sőt tájrajzi tartalma van. *Cholnokynál* mai értelemben vett tájnév, amelyet könyveiben állandóan használt is. A Duna és a Dráva közti terület neve, mert *Cholnoky* szerint domborzati és szerkezeti tekintetben a Középhegység is és a Kisalföld is a Dunántúl része. Amaz, a Dunántúli-Középhegység, pannóniai üledékekkel fedett rögcsoport, emez, a Kisalföld, *Cholnoky* szerint deflációval letarolt pannón tengerfenék. *Cholnokyval* azonos nézetet vallott *Kogutowicz* is és *Prinz* is, csak *Prinz*nél a név nem Dunántúl, hanem *Pannonföld*.

Az utolsó évtizedek mélyszerkezeti, földtani és alaktani kutatás eredményeinek ismeretében a Dunántúl (Pannonföld) *Cholnoky* és *Prinz* szerint értelmezett szerkezeti és alaki egysége nem vallható. A Kisalföld nem „letarolt pannóniai tengerfenék”, hanem mély, fiatal katlansüllyedék, amelyet vastagon kitölt a felsőpliocén fluviolakusztikus és a pleisztocén-holocén folyóvízi üledék. Reliefenergiája a 200 m-t nem éri el, sőt nagy területeken még az 50 m-t sem, tehát valóban „alföld”, síkság. Mint geomorfológiai körzet, a Dunántúli-Középhegység sem része sem szerkezeti, sem alaki tekintetben a Dunántúlnak, vagy Pannonföldnek, bár a közelmúltban *Láng* is a Dunántúl részének vette.

Mezozoosz kratoszinklinális üledékeiből felépített, pikkelyes és töréses struktúrájú röghegység jelentékeny (300 m-t meghaladó) reliefenergiával.

Ha a Kisalföldet és a Dunántúli-Középhegységet a tényeknek megfelelő helyességgel *Láng* legutóbbi tájbeosztásával ellentétben leválasztjuk a *Cholnok*-és *Prinz*-féle Dunántúl (Pannonföld) területéről, a maradék a nyugati országhatártól a Dunáig és a Kisalföldtől a Drávaig *dombsági jellegű terület*, amely mind szerkezeti, mind pedig alaki sajátágaiban *hároms tagolódást* mutat. Nyugati része a Soproni-hegység és a Kőszegi-hegység variszkumával és a hozzájuk csatlakozó dombságokkal (Őrség, Hetés, Göcsej) rácsos törésekkel beszőtt, mély völgyekkel felárkolt terület. Legalkalmasabbnak látszik számára az *Alpokalja* név.

A terület középső része a zalai és a somogyi „meridionális” völgyek és pannón hátságok vidéke. *Cholnok*ynál neve Dunántúli-dombvidék, Zala—somogy—tolnai dombvidék, *Prinz* Dél-Dunántúlnak nevei és hozzáveszi a terület délkeleti részét, a Baranyai-hegyvidéket is. Ez a Mecsek és környezete, amely *Cholnok*ynál külön geomorfológiai körzetként Baranyai-hegyvidék néven szerepel. Az akadémiai Földrajzi Bizottság által 1960 decemberében megrendezett tájvita a területnek, mint geomorfológiai körzetnek a neveként elfogadásra „*Dunántúli-dombság a Baranyai szigethegységekkel*” megjelölést ajánlotta.

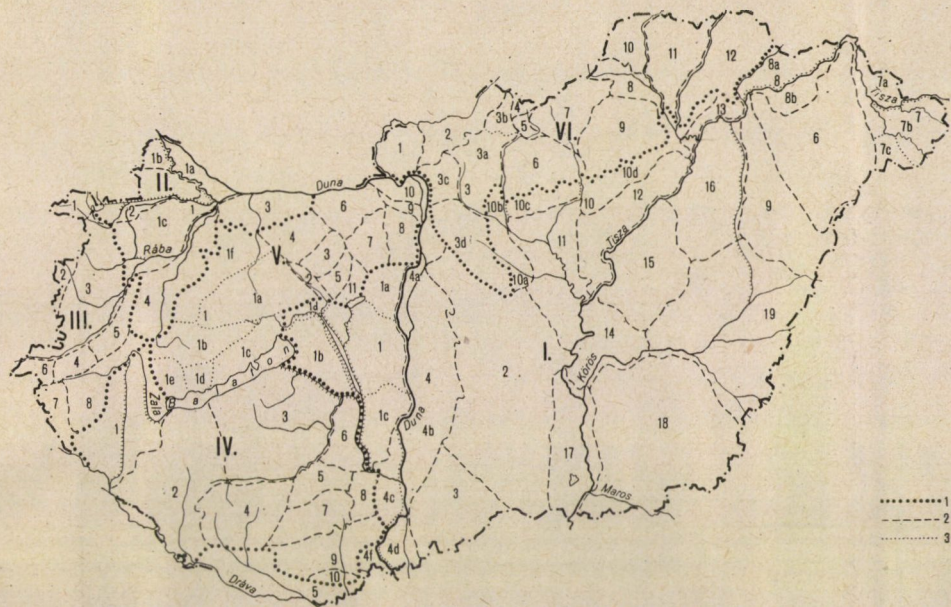
A *Drávamelleke* alluviális síkság, tehát kétségtelenül az Alföld tartozéka. A fejér megyei *Mezőföld* szerkezeti és alaki tekintetben átmeneti terület a Somogyi-dombság és az Alföld között, de kicsiny (50—100 m-es) reliefenergiája miatt alaktani tekintetben inkább alföldi és kevésbé dombsági jellegű terület.

Az *Északi-Középhegység* bonyolult szerkezetű és változatos domborzatú terület, igen jelentékeny (600 m-t felülmúló) reliefenergiával, az ország legmagasabb hegységeivel (Mátra 1015 m, Bükk 959 m, Börzsöny 939 m). Lényegében nem zárt geomorfológiai körzet, hanem az Északi-Kárpátok déli peremi részlete.

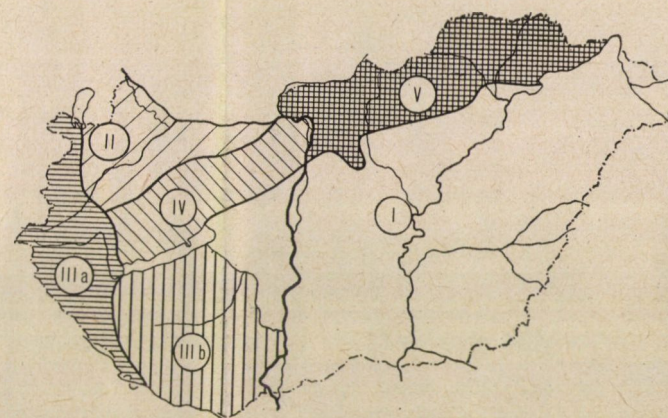
Végeredményben az ország területe *hat geomorfológiai körzetre* osztható: két akkumulációs, síksági (Alföld, Kisalföld), két eróziós-denudációs középhegységi (Dunántúli-Középhegység, Északi-Középhegység) és két eróziós-akkumulációs dombsági-középhegységi (Alpokalja, Dunántúli-dombság a Baranyai szigethegységekkel) körzetre (l. a geomorfológiai körzeteket mutató térképvázlatot).

Ez a hat geomorfológiai körzet, helyesebben domborzatuk, irányító, alakító hatást gyakorol minden más tájképző tényezőre.

Nagyon világosan megmutatkozik ez az *éghajlati jelenségek és elemek* (napfénytartam, hőmérséklet, csapadék, felhőzet, nyári aszály, hőségnapok, téli napok, tenyészeti idő hőösszege, fenológiai jelenségek) tér- és időbeli menetében és eloszlásában. Mindezek alapján *Bacsó* jól megindokolt véleménye szerint az ország területe négy *éghajlati körzetre* osztható: 1. Alföld (a Mezőfölddel együtt); 2. *Kisalföld*; 3. *Északi-Középhegység*; 4. *Dunántúli dombos-hegyes*

1. ábra. Magyarország geomorfológiai körzetei. Szerk. Bulla B. 1 — a domborzat nagy alakitási területegységeinek (Alföld, Kisalföld, Alpokalja, Dunántúli-dombság, Dunántúli-középhegység, Északi-középhegység) határai, 2 — a nagy egységek körzeteinek a határa, 3 — a körzetek részeinek a határa. I. — Alföld: 1 — Mezőföld: 1a — Észak-Mezőföld, 1b — Nyugat-Mezőföld, 1c — Dél-Mezőföld, 1d — Sárrét; 2 — Duna-Tisza közti homokos hátság; 3 — Bácskai-lőszítábla; 4 — a Duna völgyestje: 4a — Csepel-sziget és Pesti-félmédenca, 4b — Solt-bajai-síkság, 4c — Sárköz, 4d — Mohácsi-sziget, 4e — Mohácsi-terasz; 5 — Drávamellék; 6 — Nyírség; 7 — Szatmár-bereg-síkság; 7a — Tiszahát, 7b — Szamoshát, 7c — Ecsedi-lápmédenca; 8 — Rétköz-Bodrogek; 8a — Bodrogek, 8b — Rétköz; 9 — Hajdúhát; 10 — Észak-alföldi hordaléklejtő: 10a — Tápió-vidék, 10b — Cserhátja, 10c — Mátraalja, 10d — Bükkalja; 11 — Zagyva-médenca; 12 — Heves-borsodi-nyíltártér; 13 — Taktaköz; 14 — Szolnoki-hát; 15 — Nagykunság; 16 — Hortobágy; 17 — Tisza-árok; 18 — a Maros hordalékkúpja; 19 — Körösvidek a Sárrétek medencéjével. II. — Kisalföld: 1 — Győri-médenca; 1a — Szigetköz, 1b — Mosoni-síkság, 1c — Rábaköz; 2 — Fertő-Hanság-médenca; 3 — Győr-tatai-teraszvidék; 4 — Marcal-médenca. III. — Alpokalja: 1 — Soproni-hegység; 2 — Köszegi-hegység és a Vas-hegy; 3 — Nyugat-magyarországi kavicstakaró; 4 — Vasi-Hegyhát; 5 — Kemeneshát; 6 — Órség; 7 — Hetés és Kerkavidék; 8 — Göcsej. IV. — Dunántúli-dombság: 1 — Zalai-dombság; 2 — Belső-Somogy; 3 — Külső-Somogy; 4 — Zselic; 5 — Völgyesség; 6 — Tolnai-Hegyhát; 7 — Mezők; 8 — Baranyai-gránittöng és a Szekszárdi-dombság; 9 — Baranyai-dombság; 10 — Villányi-hegység. V. — Dunántúli-középhegység: 1 — Bakony: 1a — Északi (Óreg)-Bakony, 1b — Déli-Bakony, 1c — Balatonfelvidék, 1d — Tapolcai-médenca, 1e — Keszthelyi-hegység, 1f — Bakonyalja a Pannonhalmi-dombsággal; 2 — Móri-árok; 3 — Vértes; 4 — Vértesalja (Bársonyos); 5 — Zámolyi-médenca; 6 — Gerecse; 7 — Zsámbéki-médenca; 8 — Budai-hegység; 9 — Pilis; 10 — Visegrádi-hegység; 11 — Velencei-hegység. VI. — Északi-középhegység: 1 — Börzsöny; 2 — Nógrádi-médenca; 3 — Cserhát: 3a — Központi-Cserhát, 3b — Északi (Kopasz)-Cserhát, 3c — Nyugati-Cserhát, 3d — Déli-Cserhát a Gödöllői-dombsággal; 4 — Karancs és Medves; 5 — Salgótarjáni-médenca; 6 — Mátra; 7 — Heves-borsodi-dombság; 8 — Sajó-médenca; 9 — Bükk; 10 — Aggteleki-karszt; 11 — Cserehát; 13 — Zempléni-hegység

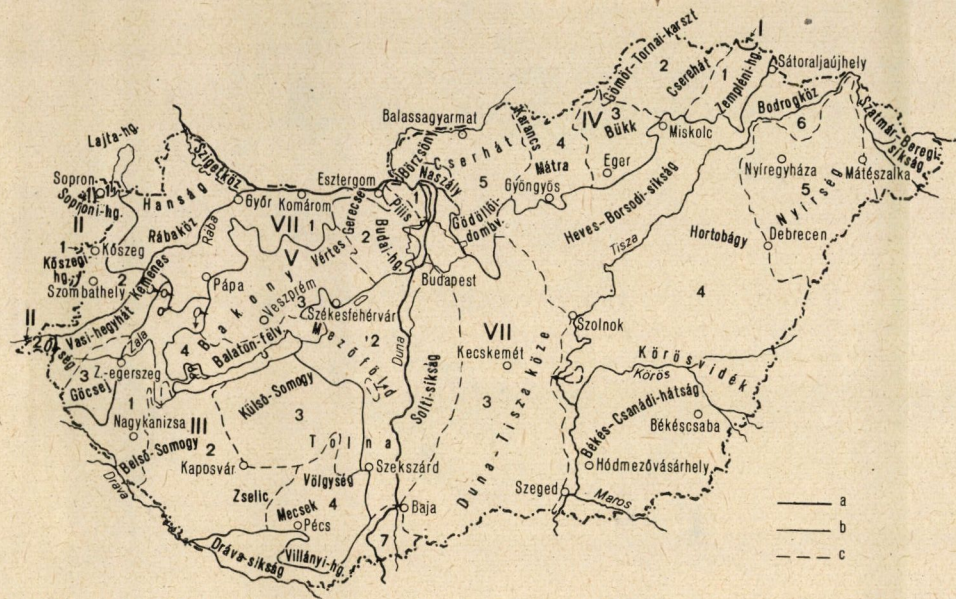
2. ábra. Magyarország éghajlati körzetei Bacsó N. nyomán. I — Alföld, II — Kisalföld, IIIa — Alpokalja, IIIb — Dunántúli-dombság, IV — Dunántúli-középhegység, V — Északi-középhegység

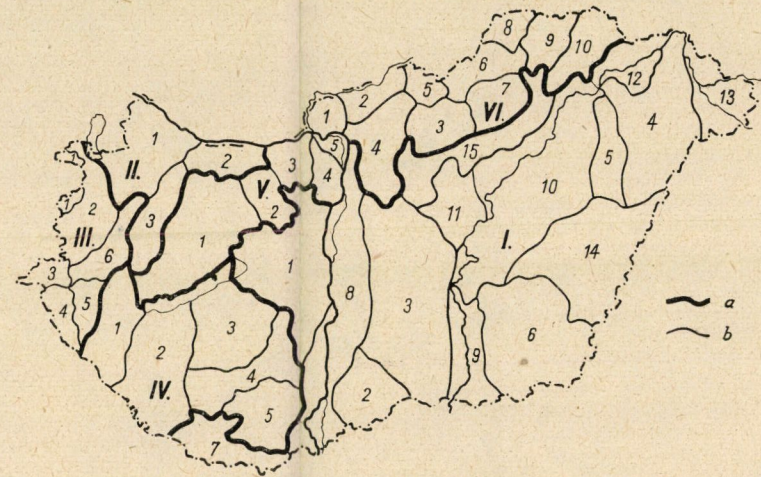
3. ábra. A fajlagos lefolyás sokévi átlaga a Duna magyarországi mellékfolyóinak vízgyűjtőjén Lászlóffy W. szerint. 1 — országhatárok, 2 — vízvásztók, 3 — fajlagos vízszállítás 1/s/km

5. ábra. Magyarország talajtérképe. Szerk. Stefanovits Pál és Szücs László.
 a — homok, b — vályog, c — agyag; 1 — futóhomok, 2 — humuszos homok, 3 — öntéstalaj, 4 — fakó erdőtalaj, 5 — rozsdabarna erdőtalaj, 6 — barna erdőtalaj, 7 — szürke erdőtalaj, 8 — sötét színű erdőtalaj, 9 — erdő jellegű mezőségi talaj, 10 — réti talaj, 11 — szikes altalajú réti talaj, 12 — réti-mezőségi talaj, 13 — mezőségi talaj, 14 — szikes altalajú mezőségi talaj, 15 — mészegény szerkezetes szik, 16 — sós, szerkezetes szik, 17 — meszes-szódás szerkezetnélküli szik, 18 — láptalaj

4. ábra. Magyarország flóratérképe Soó R. szerint. a — flóratartomány határa, b — flóravidék határa, c — flórajárás határa; I — Carpathicum: Casravicum; II — Noricum: 1 — Ceticum, 2 — Stiriicum; III — Praeyllyricum: 1 — Saladiense, 2 — Somogyicum, 3 — Kaposense, 4 — Sopianicum; IV — Matricum: 1 — Tokajense, 2 — Tornense, 3 — Borsodense, 4 — Agriense, 5 — Neogradense; V — Bakonyicum: 1 — Visegradense, 2 — Pilisense, 3 — Vespriense, 4 — Balatonicum; VI — Praenorikum: 1 — Laitaicum, 2 — Castriferreicum, 3 — Petovicum; VII — Eupannonicum: 1 — Arrabonicum, 2 — Colocense, 3 — Praematricum, 3 — Crisicum, 5 — Nyírségense, 6 — Samicum, 7 — Titelicum

6. ábra. Magyarország tájai.
 a — nagytájak határa, b — középtájak határa; I — Alföld: 1 — Mezőföld, 2 — Bácskai-lőszttábla, 3 — Duna-Tisza közti homokos hátság, 4 — Nyírség, 5 — Hajdúság, 6 — Maros-Körös köze, 7 — Drávamellék az Ormánsággal, 8 — Dunamellék, 9 — Alsó-Tiszamente, 10 — Közép-Tiszavidék, 11 — Jászság (Zagyva-medence), 12 — Bodrogköz a Rétközzel, 13 — Szatmár-beregi-síkság, 14 — Körösvidék, 15 — Észak-alföldi hordaléklejtő; II — Kisalföld: 1 — Győri-medence, 2 — Győr-tatai-teraszvidék, 3 — Marcal-medence; III — Alpokalja: 1 — Soproni-és Kőszegi-hegység, 2 — Rábántúli-kavicstakaró, 3 — Vasi-Hegyhát és Alsó-Órség, 4 — Nyugat-zalai-dombság (Hetés és Kerkavidék), 5 — Cöcselj, 6 — Kemeneshát; IV — Dunántúli-dombság: 1 — Kelet-zalai-dombság, 2 — Belső-Somogy, 3 — Külső-Somogy, 4 — Somogy-tolna-baranyai-dombság, 5 — Baranyai-szigethegységek; V — Dunántúli-középhegység: 1 — Bakony, 2 — Vértes a Velencei-hegységgel, 3 — Gerecse, 4 — Budai-hegység a Pilissel, 5 — Visegrádi-hegység; VI — Északi-középhegység: 1 — Börzsöny, 2 — Nógrádi-medence, 3 — Mátra, 4 — Cserhát, 5 — Karancs és Medves, 6 — Sajó-medence, 7 — Bükk, 8 — Aggteleki-karszt, 9 — Cserhát, 10 — Zempléni-hegység

terület, amelyet éghajlati különbségeik alapján *Bacsó* három részre (alkörzetre) oszt, ezek: 1. a csapadékos, hűvös nyugati-délnyugati határsáv; 2. a Balatontól délre fekvő enyhe éghajlatú dombság a Mecsekkel; 3. a Balatontól északra fekvő hűvösebb éghajlatú középhegység területe. Vagyis összesen hat éghajlati körzet, amelyeknek a területe nagyjában és egészében egyezik a hat geomorfológiai körzet területével (l. az éghajlati körzetek térképázatát).

A domborzat és az éghajlat hatását és kölcsönhatásait *az ország vízföldrajzi képében* nem annyira a vízgyűjtőterületek, hanem inkább a vízhálózat rajza, a források térbeli rendje és jelentkezése, a fajlagos lefolyásviszonyok és a mélységbeli (felszínalatti) vizek elhelyezkedése tükrözik.

Az Alföld, de különösen a Kisalföld centripetális folyóhálózata — egyebek mellett — a két körzet tektonikus-akkumulációs síkságjellegének erőteljes hangsúlyozója. Különösen, ha bizonyos hidromorfológiai formákat és képződményeket is (mint a medencebelseji és medenceperemi hordalékkúpok, a sülyledő alföldi térszíneken a teraszok hiánya) figyelembe vesszünk.

A két alfölddel ellentétben a középhegységek és a dombságok folyó- és völgyhálózata ezeknek a területeknek potamografikus egységét természetesen nem mutatja. A sok antecedens, epigenetikus és interkollin keresztvölgy inkább részekre tagol, de olyan részekre, amelyek közül egyesek (Mecsek, Bakony, Mátra, Bükk, Börzsöny) sugarasan szétfutó, centrifugális-konzekvens völgyhálózata kisebb morfológiai és vízföldrajzi körzetek kijelölését könnyíti meg és indokolja meg.

Már sokkal élesebb területi különbségeket mutat a domborzat és a víz-háztartás kölcsönhatásaként kialakult *fajlagos lefolyás*, illetve izometrikus vonalainak térbeli rendje (l. a fajlagos lefolyás térképét). A 3 l/sec. km² értéket meg nem haladó fajlagos lefolyás az Alföldön és a Kisalföldön olyan élésséggel jelentkezik, hogy a 3 l/sec. km² fajlagos lefolyás vonala valósággal az Alföld vízföldrajzi határának vehető. A Mezőföld ezen a vonalon belül helyezkedik el, tehát nemcsak domborzati és éghajlati, hanem vízföldrajzi vonatkozásban is az Alföld tartozéka.

A dombsági és középhegységi területeken a fajlagos lefolyás értékszámai 4—8 l/sec. km² között vannak.

A lejtés, a kőzetminőség, a csapadék- és hőmérsékletviszonyok összhatását tükröző *lefolyáskoefficiens* térbeli rendje még inkább a domborzati és az éghajlati körzetek tükröződése. Értéke az Alföldön 4—6%, a Kisalföldön 6—8%, a nyugati határvidéken 16—20%, a Dunántúli-dombság (Zala, Somogy) területén 10—12%, a Mecsekben 13—16%, az Északi-Középhegységben és a Dunántúli-Középhegységben 16—21%.

A *természetes források* térbeli eloszlása a lefolyás-koefficienséhez hasonló képet mutat. Az Alföld és a Kisalföld forrásokban való szegénységével, sőt forráshiányával szemben a középhegységi körzetek forrásokban (réteg-, rés-, karszt- és vetőmenti felszálló forrásokban) gazdagok. A Dunántúli-dombság és

az Északi-Középhegység medencevonulata viszonylag kevés és gyérvízű réteg forrást tüntet fel.

Fordított a helyzet a felszín alatti *talaj- és rétegvíz* viszonylatában. Az Alföldek laza üledékekkel kitöltött, nagy üstjei tele vannak meleg réteg- (artézi) vízzel és a felszínhez közel helyezkedik el a szabad tükrű talajvíz is. A dombsági és középhegységi körzetekben szabad tükrű talajvíz csak a szélesebb folyóvölgyek talpa alatt található és rétegvizekben is szegényebbek a két alföldnél.

Érdeemes megemlítenünk, hogy egyesek szerint a feltételezett, egységes *karsztvíz* a Dunántúli-Középhegységet szomszédságától mocsár- és lápösvvel ilyen tekintetben is jól elhatárolódó vízföldrajzi (karszthidrológiai) körzetté teszi.

A vázolt futólagos áttekintés is feljogosít bennünket annak a felismerésnek a hangsúlyozására, hogy az Alföld, a Kisalföld, valamint a Dunántúli- és az Északi-Középhegység különleges, egyéni sajátosságokat mutató *hidrogeográfiai körzetek*. Mellettük a Dunántúli-dombság és a nyugati határterület vízföldrajzi vonatkozásban is *átmeneti jellegű* az alföldek és a középhegységek között.

És ezt a képet mutatják a biogeográfiai és talajföldrajzi kutatások eredményei is és az ilyen alapon megrajzolt térképek is.

A növényföldrajzi térképeken az Alföld a Mezőfölddel együtt, valamint a Kisalföld is az *erdős sztyep* területe, a dombságokat és középhegységeket természetes növénytakaróként *erdő* fedte, helyesebben részben még ma is fedi (l. a növényföldrajzi térképvázlatot). Mind a természetes növénytársulások térbeli elhelyezkedésében, mind pedig az ország flórákéjében élesen kifejeződik a domborzat, az éghajlat és a vízháztartás kölcsönhatása. Az *Eupannonicum* homokos és löszös pusztaréjtjeivel, pusztai és homoki gyöngyvirágos tölgyeseivel, ártéri fűz- és nyárligeteivel, szikes pusztáival területben majdnem tökéletesen azonos az Alföld és a Kisalföld geomorfológiai és éghajlati körzetével. Az *Ósmátra* zonális tölgyeseivel, gyertyános tölgyeseivel, szubmontán és montán bükköscsével, karszterdeivel a két középhegység (Dunántúli-Középhegység = Bakonyicum; Északi-Középhegység = Matricum) területét zárja magába. A geobotanika dunántúli flóravidéke (Transdanubicum) tölgyes, bükkös erdeivel a Dunántúli-dombság geomorfológiai körzetével teljesen azonos, végül igen nagymértékű a területi egyezés a geobotanika erdei fenyesekkel, csarabosokkal, tölgyesekkel, bükkösökkel és gesztenyésekkel fedett Praenoricumja és az Alpokalja geomorfológiai körzete között.

Mindezek után már nem meglepő, hanem tökéletesen természetes, hogy a geoszféra egymásbaszövődő mozgásfolyamatainak és energiaátalakulásainak eredményeként kialakult *talajtakaró* területi jelentkezése a domborzati, éghajlati és növényzeti körzetek területéhez idomul. Az Alföld a Mezőfölddel együtt és a Kisalföld a *mezősegi*, a középhegységek és a dombságok az *erdei talajok* jelentkezésének a területei (l. az ország talajait mutató térképvázlatot). De kirajzolódik a négy erdős középhegységi és dombsági körzet különbsége is. A fakó erdei talaj, a pszeudoglejes és szemipodzolos talaj az atlanti hatásokat

tükröző nyugati határvidéken, az Alpokalján fed nagy területeket. A mészkő- és dolomitredzinák fekete színű, de sekély talajai a Dunántúli-Középhegységben, valamint az andeziten képződő fekete talajokkal együtt az Északi-Középhegységben jellegzetesek. A Dunántúli-dombság tölgyes és vegyes lombhullató erdeinek barna erdei talaja ma már nagy területeken került szántóművelés alá és a változott körülmények között mezősegi dinamikát mutat.

Ha most már az egyes tájalakító tényezők (szerkezet, domborzat, éghajlati sajátosságok, vízrajzi jelenségek, természetes növénytakaró, a vegetáció és a flóra térbeli rendje, a talajok elhelyezkedése) térképét oleátákra rajzoljuk és az oleátákat egymásra helyezzük, hat nagy területfolton igen nagyfokú fedést, területi egyezést tapasztalunk. A hat nagy területfolt *a hat magyarországi táj : az Alföld, a Kisalföld, a Dunántúli-Középhegység, az Északi-Középhegység, a Dunántúli-dombság és az Alpokalja.*

Mivel a különböző (geomorfológiai, éghajlati, vízföldrajzi, növény- és talajföldrajzi) körzetek határai nem azonosak, hanem a határvonalak egymást metszik, ez annak a természetes ténynek a világos jele, hogy az egyes tájak egymástól nem határolódnak és nem határolhatók el *éles határokkal*, hanem közöttük *átmeneti jellegű területek*, területsávok jelentkeznek. Ilyen átmeneti jellegű terület a vasi kavicstakaró keleti része (Szombathelyi-medence) a Kisalföld és az Alpokalja között, a Marcal-medence déli része a Kisalföld és a Dunántúli-dombság között, a fejér megyei Mezőföld a Dunántúli-dombság és az Alföld között, a Cserhátalja, a Mátraalja és a Bükkalja lejtővidéke az Északi-Középhegység és az Alföld között.

5. A tájak tagolódása, a résztájak (vidékek) és kistájak

A hat táj mindegyike részekre bontható. Ezek a fő-, vagy nagytáj *résztájai* (egyese a hat főtáj részeit *középtájaknak* nevezik, de lehetséges a „résztáj” és „középtáj” név helyett és mellett a „vidék” szó használata is). Ezek rendelkeznek ugyan sajátos, egyéni jellemvonásokkal, de ezek a jellemvonások minden esetben csak a főtáj egyéni sajátosságainak színezői. Erősebb vagy gyengébb jelentkezésük a résztájnak az egészen belül hol élesebb, hol pedig halványabb különállást biztosít. A résztáj (középtáj, vidék) tehát *alárendeltségi viszonyban* van a fő- (vagy nagy-) tájjal. A Nyírség pl. minden egyéni sajátosságai mellett is alapjában alföldi jellegű terület, tehát résztája az Alföldnek; a Mátra résztája az Északi-Középhegységnek; a Bakony résztája a Dunántúli-Középhegységnek.

A nagytájak résztájakra (vidékekre) való bontásának megvannak a maga nehézségei. Ezek a nehézségek az ország résztájainak egyenetlen földrajzi ismeretével kapcsolatosak. Vannak viszonylag jól ismert és feltárt résztájak (Mátra, Nyírség, Duna—Tisza közti homokos hátság, Mezőföld) mellett kevésbé fel-

tártak is (Göcsej, Körösvidék, Középtiszavidék). A viszonylag jól ismert rész-tájak is első renden felszínalaktani tekintetben feltártak, ellenben kevés a megbízható és részletes regionális éghajlattani, hidrogeográfiai, élet- és talajföldrajzi kutatáseredmény.

A jelzett nehézségek és kutatásbeli hiányosságok miatt az ország nagytájainak általánosan elfogadott rész-tájbeosztása eddig nem volt. *Cholnoky* az Alföldön (a szerinte eredeti, ópleisztocén felszín maradványaként) a Nyírséget és a Duna—Tisza közti hátságot írta le mai értelmezésű alföldi rész-tájakként, az Alföld alacsonyabb területeit „a folyók ártere” név alatt foglalta egybe. A Dunántúl területén rész-tájakként a Kisalföldet, a Vasi dombvidéket, a Zalai, a Somogyi és a Tolnai dombvidéket, a Mecseket, a Bakonyt, a Vértest, a Dunazug-hegyvidéket és a fejeármegyei Mezőföldet ismertette. Az egész Kárpát-medencét bemutató könyvében írta meg az Északi-Középhegység részeinek, a Börzsönynek, a Mátrának, a Bükknek, a Cserhátnak, a Nógrádi- és a Borsod-Gömöri-medencének rövid földrajzi, elsősorban felszínalaktani jellemképét.

Prinz Gyula „Magyar Földrajz”-ában (I. k. Magyarország tájrajza) a mai országterületen mindössze két nagytájat (mint ő nevezi, országrészt) lát: az Alföldet és a Pannonföldet. Egy harmadiknak, a Felvidéknek déli peremrészelete *Prinz*nél tájként Mátraerdő néven szerepel. Nem más ez, mint az Északi-Középhegység.

Cholnoky morfológiai-orográfiai területbeosztásával ellentétben *Prinz* alföldi és pannonföldi tájai többnyire meglehetősen önkényesen kiszabott, tájrajzi egységeknek alig tekinthető területek. A mai országterületre jut *Prinz* 15 Kárpát-medencei „tája” közül hét. Ezek közül három alföldi (Középdunatáj Nagyróna, Felsőtisztatáj), három „pannonföldi” (Muratáj, Dél-Dunántúl, Győri-medence), egy (Mátraerdő) pedig kárpáti táj. Ezt a hét tájat, abban a területi kiszabásban és elhatárolással, amint *Prinz* kis térképvázlatán és szűkszavú leírásában szerepel — a Mátraerdő és a Nagyróna kivételével — egységes tájnak aligha lehetne elfogadni. A Középdunatáj a Duna—Tisza köze a Jászság nélkül. A Nagyróna a Nyírség és peremi környezete kivételével a Tiszántúlt és a Jászságot foglalja magába, végül a Felsőtisztatáj a Nyírséget a szatmár—bereg-i síksággal, a Bodroghözzelel és a Rétközzelel, valamint a Hajdúháttal és a Hortobággal. Nem igényel bővebb indokolást, hogy a három „táj” közül mindegyik híjával van a szerkezeti, a domborzati, éghajlati, vízrajzi és biogeográfiai egységességnek. De alig jobb a helyzet a három pannonföldi tájjal. A Győri-medence *Prinz* szerint a Kisalföld „kavicsbele”, az újpleisztocén-holocén dunai hordalékkúp, de hozzátartozik nyugaton a Soproni- és a Kőszegi-hegység is a vasi és Rába-menti kavics-takarókkal együtt, valamint a Marcal-medence is a Dunántúli- (Nyugati-) Középhegységgel. A Muratáj az Őrség, a Hetés, Göcsej és a Zalai-domság területe „a Nagykanizsa—Kőszeg törésvonalas sávig”, végül a Dél-Dunántúl a Dunántúli-domság általunk kiszabott területének felel meg, de *Prinz* ide csatolta a Mezőföldet is.

A Mátraerdő (Északi-Középhegység) és a Dél-Dunántúl (Dunántúli-dombság a Baranyai-szigethegységekkel) kivételével *Prinz* tájai mai ismereteink mellett nem tartalmazzák azokat az ismertetőjegyeket, amelyek az ország hat nagytáját jellemzik, de nem tekinthetők ténylegesen létező résztájaknak sem. Kijelölésük követelménye volt a harmincas évek földrajzi szemléletének, amely szerte Európában tájakat akart szintetizálni és tájakban akart gondolkodni, még akkor is, ha hiányoztak is az analitikus kutatáseredmények, amelyekre a szintézis felépülhetett volna.

A harmincas évek korainak tűnő szintetizáló kísérleteinek, *Prinz* és *Kogutowicz* tájföldrajzának mégis nagy érdeme, hogy a népi nyelvhasználat „vidékei” felé igyekezett fordítani a geográfia figyelmét. *Prinz* és *Kogutowicz* szorgalmasan összegyűjtötte a krónikák, a magyar történet, a nép táj- és vidékneveit és két dolgot állapíthatott meg jogosan. Először azt, hogy a magyar nép jól ismerte „földrajzi környezetét”, a közvetlent is és a szomszédosakat is és a különbségek megismerése alapján nekik nevet is adott. Másodszor azt, hogy a népi táj- és vidéknevek majdnem minden esetben individuális tulajdonságokat mutató területegységeket fednek. A földhöz ragaszkodó, tehát viszonylag nem nagy területen mozgó parasztság tájszemlélete a múltban nem alföldi, vagy dunántúli méreteket és kereteket kívánt. A nép magát nem „alföldi”-nek, hanem járságinak, sárrétinek, nyírséginek, szamoshatinak, a Dunántúlon pedig somogyinak, hegyföldinek, mecsekinek, vasinak, bakonyinak mondta.

Az egészen természetes, hogy a tagozott középhegységi és dombsági tájakon sokkal több a népi eredetű táj- és vidéknév, mint az Alföldön. Ilyenekben különösen a Tiszántúl déli része szegény. Ennek valószínűleg a felszín gyenge tagozottsága mellett az volt a fő oka, hogy a folyószabályozások és ármentesítések előtt a Nyírségtől a Maros hordalékkúpjáig terjedő hatalmas, lapos medence összefüggő vizes rétság, mocsár és sárrét volt; egyveretű, igazi „vízi ország”, amelyen a gyér lakosság kevés és jelentéktelen táji különbségeket tudott felismerni.

Ezek a több napi járóföldnyi területű vidékek, amelyeknek egyéni táji tulajdonságait a bennük lakó nép ösztönösen felismerte és megismerte, a legtöbb esetben a hat magyarországi nagytáj résztájai (középtájai). Többnek a neve már *Kogutowicznál*, *Prinznél* és *Cholnokynál* is szerepel és megtalálható soknak a neve *Láng* (1960) tájtérképén és *Bulla* (1953) alföldi tájtérképén is.

Az akadémiai Földrajzi Bizottság 1960 decemberében tartott vitaülésén a magyar geográfusok az alább következő tájbeosztást fogadták el általában is és a készülő „Magyarország földrajzi monográfiája” számára is (I. tájtérkép).

I. Alföld

Résztájai (középtájai, vidékei) :

1. *Mezőföld.* Csernozjomtakaróval fedett, eróziós-akkumulációs löszös tábla, eredetileg kontinentális éghajlatú erdős sztyep, ma kultúrmezőség.
2. *A Bácskai-lösztábla,* ÉNY-i peremén az Ós-Sárvíz homokos hordalékkúpjából kifúvott futóhomok jellegzetes formáival. Ősi állapotában tatárjuharos, tölgyes pusztarét; ma kultúrmezőség.
3. *A Duna—Tisza közti homokos hátság.* A Duna pleisztocén hordalékkúpja szikes teknőkkel, szélfújta homokterületekkel, közbetelepült löszfoltokkal.
4. *A Nyírség.* A Duna—Tisza közti hátsághoz hasonlóan pleisztocén hordalék-kúpterület. Egy sor ÉK-alföldi folyó (Ondava, Tapoly, Ung, Latorca, Laborc, Borsova, Tisza) altalajában kavicsos, a felszínen löszös, futóhomokos hordalékkúpja. Újpleisztocén és óholocén süllyedékek övezik. Eredetileg erdős táj kontinentális éghajlattal; ma kultúrmezőség.
5. A Nyírséghez Ny-on csatlakozó *Hajduhát* csernozjomtakaróval fedett, eróziós medrekkel tarkázott lösztábla.
6. *A Maros—Körös köze.* A Maros pleisztocén-holocén hordalékkúpjának É-i (magyarországi) szárnya. Eróziós medrekkel beszótt, infúziós lösszel és lösziszappal takart, napfényben gazdag, termékeny síkság.
7. *A Drávamelléke az Ormánsággal.* Öntésföldes ártér lehanyatló újpleisztocén terasszal. Meleg nyarú, enyhe telű táj változatos termeléssel.
8. *A Dunamelléke.* A Duna alluviális síksága Budapesttől délre az országhatárig. Végig ármentesített, öntésföldes, alacsony síkság; kultúrmezőség, a Duna mellett ártéri ligeterdőkkel, a lösziszapos területeken szikesekkel.
9. *Az Alsó-Tiszamente.* A Tisza alluviális völgsíkja, az Alföld legalacsonyabb területe a Bácskai-lösztábla, a Duna hordalékkúpja és a Maros hordalékkúpja között.
10. *A Közép-Tisza-vidék.* A Tisza laterális eróziójával átdolgozott, lapos, ovális, valósággal asztalsima medence. Az ország legszárazabb és legaszályosabb vidéke a Tiszazuggal, a Nagykunsággal, a Heves-borsodi nyíltártérrel, a Hortobággal és a Taktaközzel. Morotvagenerációkkal beszótt, hajdani ártér, eredeti állapotában nagyrészt vízzel borított rétság, ma jelentékeny területeken elszikesedett kultúrmezőség.
11. *A Zagyva-medence* (a Jászság). Hordalékkúpokkal övezett, tágas, pleisztocén-holocén alföldi peremsüllyedék, mezőségi, szikes és réti talajokkal; nyáron gyakran aszályos kultúrmezőség.
12. *A Bodrogköz a Rétközzel.* Alacsony ártéri táj; fiatal alföldi peremsüllyedék a Zempléni-hegység és a Nyírség között.
13. Hozzá keletkezése körülményeiben, táji sajátágaiban erősen hasonló a Nyírségtől keletre a *Szatzmár—bereg*i síkság az Ecsedi-láp lecsapolt, fiatal teknőjével.

14. *A Körös-vidék.* Nagyterületű, kettős osztatú, vastagon feltöltött pleisztocén-holocén katlansüllyedék a Maros hordalékkúpja, a Nyírség, valamint a kelet-alföldi hordaléklejtő között. Eredetileg vizes rétság és mocsárvilág (Nagy- és Kis-Sárrét), a lecsapolások és folyószabályozások óta tőzeges, szurokföldes és réti talajokkal fedett, régi folyómedrek kusza labirintusai-
val beszőtt, nyáron aszályos kultúrmezőség.
15. *Észak-alföldi hordaléklejtő* (Cserhátalja, Mátraalja, Bükkalja, Harangod). Az Északi-Középhegység peremi hegyláb felszínére támaszkodó, patak-
völgyekkel barázdált, löszel és szoliflukciós üledékekkel fedett, déli expozi-
ciója következtében kitűnő mezoklimákkal rendelkező, bor- és gyümölcs-
termelő táj.

II. Kisalföld

Résztájai (középtájai, vidékei) :

1. *A Győri-medence* a Szigetközzel, a Rábaközzel, a Mosoni-síksággal és a Fertő—Hanság-medencével a Kisalföld szíve. Hordalékkúpos, löszös, réti-
agyagos, tőzeges, öntésföldes, kedvező éghajlatú, alacsony alföldi síkság;
fejlett mezőgazdálkodású kultúrmezőség. A Fertő-melléke (Hanság)
mocsaras.
2. *A Győr—tatai teraszvidék.* Mezőségi talajokkal fedett, termékeny terasz-
vidék a Duna mezákra bontott, idősebb pleisztocén teraszaival, DK-i részé-
ben terjedelmes homoktakaróval.
3. *A Marcal-medence* a Kemenesaljával. Pliocén-pleisztocén peremsüllyedék, a
Marcal teraszvidéke; glaciális szoliflukcióval és interglaciális erózióval kita-
karított medence bazalttakarós tanúhegyekkel. Mezőségi és réti talajokkal
fedett kultúrmezőség.

III. Alpokalja

Résztájai (középtájai, vidékei) :

1. *A Soproni- és a Kőszegi-hegység.* Fenyves és lombos erdőkkel fedett, ala-
acsony középhegységek podzolos, pszeudoglejes talajtakaróval. Hűvös ég-
hajlatú, csapadékos területük miocén tönkfelszín; lejtőjükön denudá-
ciós tönklépesők.
2. *A Vasi (Rábántúli) kavicsstakaró.* A Rába, a Gyöngyös, és a Répce kavics-
takaróvá összeolvadó pleisztocén hordalékkúpjainak területe. Periglaciális
szoliflukciós barnafölddel fedett, eredetileg tölgyesekkel borított, síkság-
jellegű táj változatos, belterjes mezőgazdálkodással.

3. *Vasi Hegyhát és Alsó-Őrség*. Eróziós völgyek sűrű hálózatával összevagdossott, hűvös éghajlatú dombság. Pseudoglejes talaján erdei fenyvesek díszlenek bükkösökkel, keleten csarabosokkal és cseres-tölgyesekkel. A vörösgyagbemosásos, kavicsos, vaskőfokos talaj gyenge termékenységű.
4. *A Nyugat-zalai-dombság* (Hetés, Kerkavidék). A Rába és a Mura felsőpliocén hordalékkúpjának maradványaival fedett, eróziós völgyekkel sűrűn felárkolt, csapadékos éghajlatú, bükkös erdőkben viszonylag gazdag dombsági táj. Keleti folytatása
5. *a Göcsej*. Aprólékosan tagozott, eróziós dombság a Zala, a Kerka és a Válicka völgye között. A hozzá D-en csatlakozó Válicka-vidékkel együtt a magyar kőolajbányászat fő területe.
6. *A Kemeneshát* a vasi Hegyhát folytatásaként magasodik a Zala völgye és a Kemenesalja fölé. A Rába pleisztocén teraszokkal szegélyezett terjedelmes pleisztocén kavicsotakarója; pödzolos, kavicsos talaja sovány.

IV. Dunántúli-dombság

Résztájai (középtájai, vidékei) :

1. *A Zalai-dombság*. Három, széles, teraszos „meridionális” völgygel tagolt, a hátakon tölgyes, bükkös erdőkkel és barna erdei talajokkal, a nedves völgytalpakon rétségekkkel, réti talajokkal fedett dombsági táj, a Saladiense flórajárása.
2. *Belső-Somogy*. Felsőpliocén és pleisztocén ősfolyók kavicsos-homokos hordalékkúpjaiból kialakult dombsági táj a Balaton árka és a Dráva süllyedéke között, a Marcali-hát két oldalán. A Somogyicum flórajárása a hajdani bükkös és cseres-tölgyes erdőtakaró maradványaival, a hordalékkúpon szélfújta homokotakaróval.
3. *Külső-Somogy*. ÉNY—DK-i irányú „meridionális” völgyekkel és löszös hátakkal tagolt, változatos domborzatú dombság a Balaton árka és a Kapos-süllyedék között. Termékeny barna erdei és mezősi talajait a rövid lejtőkön talajerózió pusztítja.
4. *Somogy—tolnai-dombság*. Három tagolódású (Zselic, Völgyesség, Tolnai-Hegyhát), élénk domborzatú, talajeróziós dombság a Mecsek és a Kapos-völgy között.
5. *A Mecsek és környezete*. Mind szerkezeti, mind alaki és éghajlati, valamint életföldrajzi (Sopianicum) tekintetben éles és sajátos táji önállóságot mutató középtáj. Törvegyűrt, pikkelyes szerkezetű, alacsony középhegység miocén-pliocén tönkfelszínekkkel és lépcsőkkel. Az alacsony Geresdi gránittönk a löszös Szekszárdi-dombságot is ide kapcsolja. A karsztos hegységet karsztbokorerdők, cseres tölgyesek és bükkösök fedik. Értékes bányakincse a liász-kori feketekőszén és az uránérc.

6. A Mecsekhez támaszkodó *Baranyai-lösztábla* termékeny lösztakaróval fedett, enyhe éghajlatú alacsony, hullámos felszínű halomvidék, amelyhez D-en a kisterületű Villányi-hegység, DK-en a termékeny Mohácsi-terasz csatlakozik.

V. Dunántúli-Középhegység

Résztájai (középtájai, vidékei) :

1. *A Bakony.* A Dunántúli-Középhegység legnagyobb területű résztája a Kisalföld és a Móri-árok között. Töréses, pikkelyes szerkezetű tönkhegység egy magasabb (miocén) és egy alacsonyabb (alsópliocén) tönkfelszínnel és felsőpliocén, valamint pleisztocén hegyláb felszínekkel (Bakonyalja, balatoni Riviera) a Tapolcai-medence bazalttakarós tanúhegyeivel. Az erdőborította (*Bakonyicum* flórajárása), rendzinás, karsztos hegység részei: a *Balaton-felvidék*, a *Déli-Bakony*, az *Öreg-Bakony*, a *Bakonyalja* a *Sokoró-aljával* és a *Sárrét* peremsüllyedéke. Barnakőszenes, bauxitos, mangánérces középhegységi táj.
2. *A Vértes a Velencei-hegységgel és a Zámolyi-medencével.* Rögös, pikkelyes szerkezetű, erdőfedte, vízfolyásokban szegény, karsztos tönkhegység felsőmiocén és alsópliocén tönkfelülettel, néhány paleogén kismedencével. Bányakincse bauxit és barnakőszén. A paleozoikus (kaledonida-variscida) *Velencei-hegység* löszfedte, alacsony gránittönkjétől a *Zámolyi-medence* pleisztocénkori árkos süllyedéke választja el.
3. *A Gerecse a Zsámbéki-medencével és a Tatabányai-medencével.* Valósággal mikrotektonikusan feldarabolt, alacsony röghegység s hajdani újharmadkori kiegyenlített denudációs felszín szerteszakadozott mészkőrögeivel, sok apró löszmedencével, a tetőkön gyertyános-tölgyesekkel és bükkösökkel. A mészkőrögök karsztjelenségekben gazdagok; a löszmedencék kultúrmezőségek. Bányakincse a tatabányai és Esztergom vidéki barnakőszén.
4. *A Budai-hegység a Pilis-csoporttal.* Sok medencével és ÉNY—DK-i árkos vetőkkel tagolt, rögökbe tördelt, pikkelyes szerkezetű középhegység az eredeti felsőmiocén és alsópliocén tönkfelületeket jól mutató tönkrögökkel. Erdei tölgyesek és szubmontán bükkösök. Karsztjelenségek, sok barlang. Keleti letörése a „budai termális vonal” felszálló hévzivekkel.
5. *Visegrádi-hegység.* A Pilissel összeforrt, vulkáni hegység „álmaturus”, hullámos, tortón-szarmata és alsópliocén tönkfelületét szerkezeti vonalakon kialakult völgyek árkolják. Podzolos és barna erdei talaján tölgyesek és bükkösök állanak. É-i peremén a Duna antecedens völgye jól fejlett teraszokkal. Kőfejtők.

VI. Északi-Középhegység

Résztájai (középtájai, vidékei) :

1. *Börzsöny*. Vulkáni eredetű, több szintű, tönklépcsős, közel 1000 m magas, erdőfedte, centrifugális völgyhálózatú középhegység az Ipoly völgykaréjában.
2. *Nógrádi-medence*. Paleogén szerkezeti medence az Ipoly völgyében, a Börzsöny és a Cserhát északi szomszédságában. Eróziós, szoliflukciós dombság az Ipoly teraszos völgyével. Keleti része a miocén barnakőszenes *Salgótarjáni-medence*. Erdőfoltokkal fedett, hűvös éghajlatú kultúrmezőség.
3. *A Mátra*. Az ország legmagasabb (1015 m) középhegységi tája a Zagyva és a Tarna völgye között. Poligenetikus, hullámos tönkfelszínei (szarmata, alsópliocén) és tönklépcsői, valamint terjedelmes hegyláb felszíne a vulkanizmus, a tektonizmus és a ritmusosan változó lepusztulás össz munkájának eredménye. Tölgyes és bükkös erdeinek területe a mátrai flórajárás (Agriense) központi része. Tarkaércbányászás, kőfejtés. Déli lejtőjén belterjes szőlő- és gyümölcsös öv.
4. *A Cserhát*. Változatos felépítésű és szerkezetű, üledékes és vulkáni kőzetekből felépített dombsági és középhegységi táj a Mátra Ny-i szomszédságában. Igen gazdag korráziós és szoliflukciós-gelivációs formákban. D-en a *Gödöllői-dombság* csatlakozik hozzá. Erdeiből sokat kiirtottak. A lejtőkön erős a talajerózió.
5. *A Karancs és a Medves*. Vulkáni eredetű középhegységi táj az Ipoly, a Zagyva, a Tarna és a Sajó vízválasztóvidékén. Érdekes bazalt denudációs formák, bazaltos „tánúhegyek”.
6. *A Sajó-medence* (Borsod—Gömöri-medence). Szerkezetileg paleogén-neogén medence, alaktani tekintetben eróziós-szoliflukciós dombság a Mátra és a Bükk É-i előterében. Hármastagolódást mutat. Ny-i része az *Ózd—pétervásári-dombság* a Tarna teraszos völgyével. Erősen kiemelt és letarolt terület. DK-i része a *Sajó jobbpartját kísérő dombság*. ÉK-i része az Aggteleki-hegységre támaszkodó *Sajóbalparti-dombság*. Erős talajerózió, kevés erdő, gyenge minőségű talajok. Éghajlata hűvös, kontinentális. Bányakincse a barnakőszén.
7. *A Bükk az Upponyi-hegységgel*. 900 m-nél magasabb, karsztos tönkhegység az ország legmagasabbra kiemelt, összefüggő karsztfennsíkjával (Nagymező). A központi felsőmiocénkorú tönkfelszínhez lejjebb alsópliocén tönkfelület és pliocén denudációs lépcsők csatlakoznak a hegység alján terjedelmes hegyláb felszínnel. A hegység karsztjelenségekben gazdag. Barlangjait az ősember is lakta. Éghajlata hűvös. Növénytakarója tölgyes és bükkös erdő. Déli lejtőjére belterjes gyümölcsös öv települt.
8. *Az Aggteleki-hegység*. Az országhatáron túl is folytatódó, pikkelyes, takarós szerkezetű, alacsony karsztos mészkőhegység. Óriásbarlangjai (Baradla,

Béke-, Szabadság-, Kossuth-, Vass Imre-barlang, a teresztenyei barlang) és mély aknabarlangjai világhírűek. Hűvös éghajlatú, erdős táj, bővízű karsztforrásai valójában földalatti patakok felszíni folytatásai.

9. *A Cserehát.* A Sajó, a Hernád és a Bódva teraszos völgye közé foglalt, háromszög alakú neogén halomvidék.
10. *A Zempléni-hegység.* Hullámos, tönkös felszínű, vulkáni eredetű hegység szarmata-pliocén lepusztulásszintekkel. Völgyekkel tagolt, szép tölgy- és bükkerdőkkel fedett, értékes bányatermékekben (érccek, kaolin, bentonit, kő, gyógy- és ásványvíz) gazdag, közel 900 m magas, közephegységi táj, növényzeti képében kárpáti flóraelemekkel. Tájrajzi tekintetben kapcsolódik hozzá a variszcida *Zempléni-Szigethegység* is. DK-i lejtője a kitünő mezoklimájú, bortermő *Hegyalja*.

Az itt röviden ismertetett rész tájak (középtájak, vidékek) mindegyike tovább tagolható *kistájakra*. Néhányat az előbbi ismertetés során meg is említettünk. A kistájak egy-egy középtájon belül egymással mellérendeltségi, a középtájjal (rész tájjal) pedig alárendeltségi viszonyban állanak (példa: a Moson-síkság a Győri-medence kistája, a Tiszazug a Közép-Tisza-vidék kistája, a Hegyköz a Zempléni-hegység kistája, a Keszthelyi-hegység a Bakony kistája).

A középtájak (vidékek) korszerű földrajzi tanulmányozása és feltárása előzetesen kidolgozott szempontok szerint most van folyamatban. Ettől a kutatómunkától első renden azt várja a magyar földrajztudomány, hogy a nagytájaknak és a rész tájaknak a népgazdaság számára fontos földrajzi energiáit minél részletesebben tárja fel és mutassa be a kutatás. De hasznát látja az analízisnek a tájismeretnek is. Vagyis a hazai regionális földrajznak abban a részében nyerünk a valóságnak megfelelőbb ismereteket, amelyben ma még erősen jelentkezik az ötletszerűség és a szubjektívizmus.

IRODALOM

- Ádám L.—Marosi S.—Szilárd J.* : A Mezőföld természeti földrajza. Budapest 1959.
- Babos J.* : Magyarország tájbeosztásairól. Az Erdő. 1961.
- Berg L. Sz.* : A földrajzi tájak. A Földrajzi Könyv- és Térképtár Értesítője. Budapest 1950.
- Borsy Z.* : A Nyírség természeti földrajza. Földr. Monográfiák. V. k. Budapest 1961.
- Bulla B.* : Hazai történeti földrajzunk múltja, jelene és feladatai. Szentpétery-Emlékkönyv. Budapest 1938.
- Bulla B.* : Az Alföld. Magyar Szemle Kincsestára. Budapest 1940.
- Bulla B.* : A nyugati országrészek. Magyar Szemle Kincsestára. Budapest 1941.
- Bulla B.—Mendöl T.* : A Kárpátmedence földrajza. Budapest 1947.
- Cholnoky J.* : Magyarország földrajza. Pécs 1929.
- Cholnoky J.* : Magyarország földrajza. Budapest 1936.
- Fodor, F.* : A Szörénység tájrajza. Budapest 1930.
- Fodor F.* : A Jászság életrajza. Budapest 1944.
- Haltenberger M.* : Budapest. Magyar Szemle Kincsestára. Budapest 1944.
- Kádár L.* : A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei. Budapest, Országos Táj- és Népkutató Intézet kiadása, 1941.
- Kogutowicz K.* : A Dunántúl és a Kisalföld írásban és képen. Szeged, 1930, 1936.
- Láng S.* : A Mátra és a Börzsöny természeti földrajza. Budapest 1955.

- Láng S.*: Einteilung Ungarns in physisch-geographische Landschaften und Wirtschaftsbezirke. Acta Geographica. Szeged, 1960.
- Lóczy L.*: A magyar szent korona országainak földrajzi, társadalomtudományi, közművelődési és közgazdasági leírása. Budapest 1918.
- Mendöl T.*: A Felvidék. Magyar Szemle Kincsestára. Budapest 1941.
- Mendöl T.*: Bevezetés a földrajzba. Egyetemi jegyzet. Budapest 1952.
- Pécsi M.—Sárfalvi B.*: Magyarország földrajza. Budapest 1960.
- Prinz Gy.*: Magyarország földrajza. A magyar föld és életjelenségeinek leírása. Budapest 1914.
- Prinz Gy.*: Ungarn. Handbuch d. geogr. Wiss. Potsdam-Wildpark, 1931. Magyar Földrajz. I. rész. Budapest, é. n.
- Teleki P.*: A földrajzi gondolat története. Budapest 1917.